

İSHAK HOCASI AHMED GÜZELHİSÂRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ*

Nesrin SOFUOĞLU**

ÖZET

İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yy.ın başlarında yaşamış âlim ve hattat olarak meşhur bir kişidir. İshak Hocası özellikle hüsn-i hat sanatı ile astronomi, belâgât, kelâm gibi ilimlerde meşhur bir şahsiyettir. Ona asıl şöhretini kazandıran eseri ise, Zemahşerî'nin eserinden tercüme ettiği “*Aksa'l-İreb Fî Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb*” isimli Arapça-Türkçe lügattir. Bütün bunların yanında aynı zamanda edebî yönü de bulunan İshak Hocası'nın bu kabiliyetine Türk-İslam edebiyatı kaynaklarında neredeyse hiç değinilmemiştir. Bu sebeple bu makalede İshak Hocası gibi çok yönlü ve başarılı bir şahsiyetin şairliğinin de ilim âlemine tanıtılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle tarihi ve edebî kaynaklardan hareketle İshak Hocası'nın hayatı ele alınacaktır. Daha sonra İshak Hocası'nın özellikle *Vahdet-nâme-i Âlem-engîz* mesnevisinden hareketle edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İshak Hocası Ahmed, Türk-İslam Edebiyatı, Vahdet-nâme

ISHAK HOCASI AHMED GUZELHISARI AND HIS LIFE, WORKS AND LITERARY PERSONALITY

ABSTRACT

Ishak Hocası Ahmed is a well-known scholar and calligrapher. He lived in the second half of 17th and early 18th century. He is a famous figure especially in the art of calligraphy, astronomy, eloquence (al-balagat) and Islamic theology. He earned his reputation from his Arabic-Turkish dictionary titled “*Aqsa al-irab fi-tarjamati muqaddamati al-adab*” which is a translation of al-Zamakhshari's work. Besides all, in Turkish-Islamic Literature there is almost nothing about Ishak Hocası's literary personalities. For this reason in this study we want to introduce to academia his poetic personality, his multidisciplinary thought and successful side of him. In this respect we will firstly examine Ishak Hocası Ahmed's life by using main historical and literary sources. After that we will give information about his literary personality particularly regarding his mathnawi *Wahdat-amab Alam-engîz*.

Keywords: Ishak Hocası Ahmed, Turkish-Islamic Literature, *Wahdat-namah*

* Bu çalışma, “Nesrin SOFUOĞLU, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-engîz İncele-Metin*, (Danışman: Prof. Dr. İlhan Genç), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012)” adlı çalışmadan istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

GİRİŞ

İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yy.ın başlarında yaşamış âlim, şair ve hattat olarak meşhur bir kişidir. Ölüm tarihi kaynaklarda 1120/1708 olarak kaydedilen İshak Hocası'nın doğum tarihi belirtilmemiştir. Kendi eserlerinden hareketle İshak Hocası'nın yaklaşık doğum tarihi tarafımızdan tespit edilmiştir. Yeri geldiğinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

İshak Hocası, astronomi, tıp, kimya, biyoloji, matematik, geometri gibi fen bilimleri; edebiyat, belâğât, tarih, coğrafya gibi sosyal bilimler ile siyer, tefsir, hadis, kelâm ve İslâm tarihi gibi dînî ilimlerde söz sahibi bir şahsiyettir. Tezkirelerin pek çoğu ondan “âlim, fâzıl, sâlib ve devrinin yegânesi” şeklinde söz ederken, daha ziyadeengin bilgi birikiminden ve sayıları yaklaşık yirmiye bulan te'lif, tercüme, hâşiye, şerh ve ta'lîkât türündeki eserlerinden övgüyle bahsetmektedir. Onun bazı eserleri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹ İshak Hocası'na asıl şöhretini kazandıran eseri, Zemahşeri'nin eserinden tercüme ettiği *Aksa'l-İreb* isimli Arapça-Türkçe lügattir. *Şemâil*, *Sandûkatü'l-mârif* ve astronomi alanındaki eserleri kendi alanlarında oldukça değerlidir. Manzumeleri de bulunan İshak Hocası'nın bu alandaki en önemli eseri “*Vahdet-nâme-i Âlem-engîz*” isimli mesnevîsidir.

DOĞUMU

İshak Hocası Ahmed Efendi'den tezkire, tuhfe ve biyografi türündeki bazı eserler² ile ansiklopedilerde³, edebiyat⁴, hat sanatı⁵, kelâm⁶, astronomi⁷,

1 Bkz. Mustafa Ergün, “Medreselerde Okutulan Dersler Ve Ders Kitapları”, *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon 1996, İnternet Erişimi: <http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm>, tarih: 22.09.2013.

2 Es'ad, *Bahçe-i Safâ-Endûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü nr. 185, vr. 17a; Mehmed Tefvik, *Mecmû'atü't-Terâcim*, İSAM Kütüphanesi M00108 nolu mikrofilm, vr. 70a-70b; Aynı mlf., *Kâfile-i Şu'arâ*, İstanbul 1290, s. 51; Hâfız Refî, *Vahdet-nâme-Ahmed Efendi el-Meşhûr bi-İsbak Hâcesi*, İstanbul 1302, ss. 2-8; Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyib, Ulemâ, Şuarâ, Müverribin ve Etibbânunterâcim-i Ahvâlî*, 1324 İzmir, ss. 39-41; Aynı mlf., *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyib, Ulemâ, Şuarâ, Müverribin ve Etibbânunterâcim-i Ahvâlî*, Haz. M. Akif Erdoğan, İzmir 1994, ss. 20-22; Aynı mlf., *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, I, 232-233; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefât-ı Dânişverân -Tarih-i Bursa-*, Bursa 1302, ss. 411-417; Aynı mlf., *Nühbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübde'ti'l-Eş'âr*, Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara 1999, ss. 5-8; Müstakim-zâde Süleymân Sa'deddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, ss. 95-96; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyleri -Vekayii'l-Fudalâ-II-III-*, Haz. Abdükadir Özcan, İstanbul 1989, ss. 301-302; Mehmed Sirâceddin, *Mecmu'a-i Şu'arâ ve Tezkiye-i Üdebâ*, Haz. Mehmed Arslan, Sivas 1994, ss. 92-96; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, I, 179; Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri-Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri-*, Bursa 1998, ss. 187-192; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâil-Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri-*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara 2001, I, 20-21; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkiye-i Safâî (Nühbetü'l-Âsâr min*

tasavvuf⁸ gibi çeşitli ilimlere ait çalışmalarda ve İshak Hocası hakkında yapılmış bir incelemede⁹ bahsedilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, pek çok kaynaktaki İshak Hocası hakkında bilgi bulunmasına rağmen bu malumat genellikle birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Kaynakların kendisinden “*âlim, fâzıl, mecîd, sâlib ve zamânenin yegânesi*”¹⁰, *her fende mâbir*,¹¹ *zât-ı ma'ârif-simâp*”¹² bir şahsiyet diye söz ettiği İshak Hocası'nın asıl adı, “*Şemse'd-din Ahmed*” dir. Mehmet Nâil Tuman'ın bildirdiğine göre, Germiyanlı Hayreddin Efendi'nin oğludur.¹³ Nitekim Mısır Millî Kütüphanesi'nde bulunan İshak Hocası'na ait *Vahdet-nâme* nüshasında müellifin tam künyesi “*Abmed bin Hayreddin el-Güzelhisârî eş-şebîr bi-Hâce-i İshak*” şeklinde zikrolunmaktadır.¹⁴ Hıdiv Kütüphanesi'nde bulunan yine İshak Hocası'na ait iki *Vahdet-nâme* nüshasında da müellif “*Abmed Efendi el-Menteşî*” olarak anılmıştır.¹⁵ Bu durum o dönemlerde Menteşe yöresine yakınlığı nedeniyle Güzelhisar şehrinin daha güneyde olan mahallerinin bu şekilde anılıyor olmasından kaynaklanabilir. Onun Menteşe Mahalli'nden olduğunu

---

Fevâ'idü'l-Eş'âr) *İnceleme-Metin-İndeks*, Haz. Pervin Çapan, Ankara 2005, ss. 78-80; Sâlim Efendi, *Tezkiretü'l-Şu'arâ*, Haz. Adnan İnce, Ankara 2005, ss. 198-202.

- 3 Sadeddin Nüzhet Ergun, “Ahmed (İshak Hocası)”, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 294-295; M. Ekrem Üzümeri ve diğerleri, “İshak Hocası Ahmed”, *Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara 1956, III, 186; M. Nihal Atsız, “İshak Hocası veya Ahmed Rızâ”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, XX, 232; Reşat Öngören, “İshak Hocası”, *TDVİA*, İstanbul 2000, XXII, 533-534.
- 4 Kemal Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Aydın 1944, ss. 85-86; Haluk İpekten ve diğerleri, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, ss. 16-17.
- 5 Müstakim-zâde Süleymân, *a.g.e.*, ss. 95-96; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, ss. 133-135; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 115; Şevket Rado, *Türk Hattatları-XV. Yüzyıldan günümüze kadar gelmiş ünlü hattatların hayatları ve yazılarından örnekler-*, İstanbul t.y., ss. 119, 131.
- 6 Ömer Aydın, *Türk Kelam Bilginleri*, İstanbul 2004, ss. 122-123.
- 7 Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 372-376.
- 8 Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, İstanbul 2003, ss. 126, 143, 464, 602, 621.
- 9 Ali Cânîp Yöntem, “İshak Hocası Ahmed Efendi”, *Hayat Mecmuası*, 8 Mart 1928, nr. 67, ss. 283-284; Ahmed Sevgi ve diğerleri, “İshak Hocası Ahmed Efendi”, *Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, İstanbul 1996, ss. 138-143.
- 10 Mehmed Tevfik, *Mecmû'atü't-Terâcim*, vr. 70a; Aynı mlf., *Kâfile-i Şu'arâ*, s. 51; Hâfız Refî', *a.g.e.*, s. 4.
- 11 Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, I, 179.
- 12 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 232.
- 13 Mehmet Nâil Tuman, *a.g.e.*, I, 20.
- 14 Bu nüsha için bkz. Hey'et, *Fibrisü'l-mabtûâtü'l-Türkiyyeti'l-Osmâniyyeti*, el-Hey'etü'l-Mısıriyye-tü'l-âmmeti li-kitâb, Kâhire 1992, IV, 256-257, nr. 5065.
- 15 Ali Hilmi Dağstânî, *Fibrisü'l-kütübü'l-Türkiyye el-mevcûde bi'l-Kütübâneti'l-Hidiviyye*, Matbaa-i Osmaniye, Kahire 1888, s. 238, 239.

söyleyen başka kaynaklar da mevcuttur.¹⁶ Ancak çoğunluk, İshak Hocası Ahmed'in eski adı Güzelhisar olan Aydın'ın Sobuca¹⁷ köyünde “*Fogdı ol mibr-i Münîr gözleri aydın felegin*”¹⁸ mısraı fehvasınca dünyaya geldiğini bildirmektedir.¹⁹

Nihal Atsız, asıl adının “*Ahmed Rızâî*” olduğunu söylüyorsa da kaynaklarda onun Rızâî nisbesine rastlanamamıştır. Atsız'ın, Ahmed Efendi'nin Menemenli olduğu yönünde verdiği malumat da gerçeği yansıtmamaktadır.²⁰

Kaynaklarda doğum yılı bildirilmemiş olan İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme*'nin sonuç bölümündeki bir beytinden, bu eseri yazdığı sırada elli yaşında olduğu anlaşılmaktadır:

Ayağum aldı elli yâş benüm
Lerze-nâk oldı dest u pâ vü tenüm (2502)²¹

Nuruosmâniye Kütüphanesi numara 2649'da bulunan *Vahdet-nâme* nüshasının sonundaki kayda göre; İshak Hocası bu eseri, Hüdâvendigâr Medresesi'nde müderris iken tamamlamıştır.²² Tezkirelerin verdiği bilgiye göre; İshak Hocası, 1100/1689²³ Cemâziye'l-evvel'inde Bursa Hüdâvendigâr Medresesi'nde göreve başlamıştır. 1103 yılı Rebîu'l-evvel ayında Mûsile-i Sahn müderrisliğine yükseltilen İshak Hocası, 1107 yılı Şevval'inde Sahn müderrisliği ile görevlendirilmiştir. İstinsah yılı bilinen sahh kayıtlı nüshalar arasında en erkeni 1102/1691 tarihlidir.²⁴ Demek ki İshak Hocası eseri 1100/1689-1102/1691 tarihleri arasında yazmıştır. *Vahdet-nâme* 1100-1102 yıllarında İshak

16 Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 51; Safâî, *a.g.e.*, s. 78; Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Kadir Atlansoy, *a.g.e.*, s. 188.

17 Sobuca nâhiyesi için bkz. Ahmet Rifat, *Lijât-ı Tarihîye ve Coğrafîye*, Ankara 2004, III, 187. Günümüzde Aydın ilinin Koçarlı ilçesine bağlı bulunan köy, ilçeye 3 km mesafededir.

18 Hâfız Refî, *a.g.e.*, s. 2; İsmail Belîğ, *Târih-i Bursa*, s. 411; Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198.

19 Hâfız Refî, *a.g.e.*, s. 2; Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeylleri*, ss. 301-302; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 92; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, I, 179.

20 Nihal Atsız, *a.g.m.*, XX, 232.

21 Bu makalede beyit ve şiir sonlarında parantez içerisinde yer alan numaralar, (Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.) adlı çalışmamızda bulunan Vahdet-nâme-i Âlem-engîz mesnevîsi'nin edisyon kritik ve transkripsiyonlu metninin beyit numaralarıdır.

22 İshak Hocası Ahmed, *Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2649/I, vr. 89b; Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012, s. 353.

23 Bu tarihler Şeyhî Mehmed Efendi tarafından 1101/1690 olarak yazılmıştır. Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 301.

24 İshak Hocası Ahmed, *Vahdet-nâme-i Âlem-engîz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 3536/1.

Hocası ellili yaşlarda iken tamamlanmış olduğuna göre; İshak Hocası'nın takriben 1050/1640-1052/1642 yılları arasında doğduğunu tahmin etmekteyiz. Kesin bir bilgiye ulaşıncaya kadar bu tarih İshak Hocası'nın doğum yılı olarak kabul edilecektir.

YETİŞMESİ

İshak Hocası'nın ilk hocası, ulemeden olan babası Hayreddin Efendi olup “*Mukaddemât-ı ulûm-i mütedâvile-i edebîyye*”yi²⁵ oğluna bizzat tedris etmiştir.²⁶ İshak Hocası daha sonra, ilme olan merakından dolayı Diyarbakır ve İran civarlarına ilim tahsili için gitmiştir.²⁷ Şirvan'da Ni'metullah-zâde'nin eğitim halkasına dâhil olmuştur.²⁸ Mehmed Sirâceddin'in ifadesiyle, ilm-i hikmette Fârâbî; ilm-i hey'et'te de İbn Sînâ gibi şöhrete kavuşmuştur.²⁹ Acem diyarlarında eğitimini tamamlayan İshak Hocası, Der-Saadet'e dönmüş ve burada büyük itibar görmüştür.³⁰ İran taraflarında fazla kalması sebebiyle kendisine uzun zaman “*Acem Ahmed Efendi*” denilmiştir.³¹ Ancak zamanla İshak Efendi adında, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ve mahdumu Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tezkireciliğini yapan³² bir devlet büyüğünün hayli dikkatini çekmiş, bu zat tarafından özel hoca olarak tutulmuş ve bundan sonra “*İshak Hocası*” diye anılmaya başlamıştır.³³ İshak Efendi (ö.1097/1685)³⁴ bazı siyasi entrikalar sonucu öldürüldükten sonra sarayda hâmisini kaybeden İshak Hocası Ahmed Efendi Bursa'ya yerleşmiştir.³⁵ İshak Hocası, Bursa'da Halvetiyye tarikatının önemli şeyhlerinden Niyâzî-i Mısırî'nin³⁶ dergâhına devam ederek ona

25 Alet ilimleri de denilen “Sarf”, “Nahiv”, “Hesap”, “Münâzara”, “Mantık”... gibi ilimlerdir. Bkz. Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erniyes Üniv. SBE Dergisi*, S. 14 Yıl: 2003/1, Kayseri 2003, s. 152.

26 İsmail Belig, *a.g.e.*, s. 411.

27 Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 92.

28 İsmail Belig, *a.g.e.*, s. 411; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 232.

29 Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

30 Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

31 Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

32 Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, III, 804; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

33 Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

34 Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

35 M. Ekrem Üzümeri ve diğerleri, *a.g.m.*, III, 186.

36 Niyâzî-i Mısırî için bkz. Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısırî*, Ankara 1994; Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, Ankara 2008; Mehmet Ulucan, “Niyâzî-i Mısırî'nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı”, *Fırat Üniv. SBE Dergisi*, S. 1, Cilt: 19, ss. 31-41, Elazığ 2009; Limnili Şeyh Abdi-i Siyâhî, *Limni'de Sürgün Bir Veli-Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, İstanbul 2010; Şeyh Mehmed Şemseddin Mısırî, *Dildâr-ı Şemsî (Niyâzî-i Mısırî İçinde Bir Ömür Seyahat)*, Haz. Mustafa Kara - Yusuf Kabakçı, İstanbul 2010; Mustafa Tatçı, *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ Niyâzî-i Mısırî*, İstanbul 2011.

intisap etmiş, hatta Mısır'ın halifelğine aday olmuştur.³⁷ Nefeszâde İsmail Efendi'den hat meşk ederek ta'lik, tevki' ve siyâkat başta olmak üzere sülüs ve nesihle meşhur isimler arasında yer almıştır.³⁸ Sülüs ve nesihle, Hâfız Osman'ın da hocası olan Suyolcuzâde Mustafa b. Ömer'den icazet almıştır.³⁹ Her Ramazan'da nesih hattıyla bir Mushaf yazıp Bursa'da selâtin camilerine vakfettiği kaydedilmektedir.⁴⁰

Astronomi alanında da önemli bir âlim olan İshak Hocasının bu alanda yazılmış önemli eserleri bulunmaktadır. Onun kendisini yetiştirdiği bir diğer alan ise dilliliğidir. Zira o, Zemahşeri'nin lügatini Türkçeye çevirecek kadar Arapça ve Türkçeye hâkim bir şahsiyettir. Fars diline hâkimiyeti ve şüirinde bütün bu dilleri bir arada kullanabilme kabiliyeti takdire şayandır.

GÖREVLERİ

İshak Hocası İran dönüşünde bir müddet Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın tezkirecisi İshak Efendi'ye intisap ettikten sonra 1093 /1682 senesi Recep ayında İnegöl kasabasındaki İshak Paşa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. 1099/1688 yılı Rabîu'l-âhir'inde ise, aynı yerde "Hâriç Ellili"⁴¹ itibar olunmuştur.

37 Rivâyete göre Şeyh Niyâzi-i Mısri halifelik konusunda müritlerinden iki Ahmed arasında mütereddittir. Bu nedenle "Ya Rabb rahmetinden biri ile bu tarikat-ı aliyeyi te'yid eyle zümre-i münker yine mukabil olur, ilim ve amel ve şeriat ve tarikat ve hakikat bir kavi zât bana ihsan eyle" diye niyaz etmektedir. Ahmedlerden biri İshak Hocası demekle meşhur Ahmed'tir. Diğer ise; Gazzî Ahmed Efendi'dir. Daha sonra Mısri halifelik için Ahmed Gazzî'yi tayin etmiştir. Bunun üzerine, "Elhamdülillah Gazzî Ahmed Efendi'yi bize ihsan eyledi. Kemâlatı ilmîye de ben den âlimdir, kendi zatında olan sır-ı tarikat ve hakikat dahi bunlara ihsan eyledi, bütün varımı Ahmed'e verdim. Bundan böyle bizi isteyen Ahmed'i bulsun. Bursa'da Ahmed Gazzî'den başka halifem yoktur. Varis-i kâmil ve ekmâli Ahmed'dir" deyip tac ve hırkayı ona teslim etmiştir. Mısri'nin halifesi olan Râkım Efendi'nin rivayetine göre, Gazzî'nin hilâfet meclisinin kurulduğunu İshak Hocası Ahmed Efendi duyduğunda o gün akşamla yatsı arasında Mısri dergâhına varıp: "Aman efendim, bu Ahmed senin aşkıni kabul eylemez. Ben de sana aşığım ama bu ana kadar izhâr edemedim. İhsan eyle verâset-i kâmileyi bu kuluna ver" diye ağlayarak ayaklarına kapanıp yalvarınca Mısri şöyle cevap vermiştir: "Ahmed Efendi, olan oldu ve verâset verildi, değişiklik mümkün değildir, nasib Ahmed Gazzî Efendinin imiş. Bizim elimizde bir şey yoktur. Bizde olan emanet-i kübrâyı sahibi Gazzî'ye ihsân eyledi. Ama sen de me'yus olma, daima manevî velâyete seni de irşad edelim" deyip İshak Hocası Ahmed Efendi'ye dahi telkin-i zikir buyurup zümre-i bendegân divanına kayıt eylemişlerdir. Bu rivâyet için bkz. İbrahim Râkım Efendi, *Vâkıât-ı Pir-i Râşen-Zamîr Hazret-i Mısri*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bl. Yz. nr. 792, vr. 69a-70a.

38 Müstakim-zâde Süleymân, *a.g.e.*, ss. 95-96; Ali Alparslan, *a.g.e.*, ss. 133-135; Şevket Rado, *a.g.e.*, ss. 119, 131.

39 Muhittin Serin, *a.g.e.*, s. 115.

40 Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 94.

41 Osmanlıda medreseler "Haşiye-i Tecrid", "Miftâh", "Kırkl", "Ellili", "Hâriç", "Dâhil", "Sahn-ı Semân", "Altmışlı" olarak çeşitlendirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâru'l-Hilâfetü'l-Âli, *İlmîye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, ss. 647 vd.

Bu şekilde iki yıl İshak Paşa Medresesi'nde görev yaptıktan sonra, 1101/1690 yılı "İbtidâ-i Dâhil" yani orta dereceli medrese müderrisi olarak Bursa'daki Gâzî Hudâvendigâr Medresesi'ne atanmıştır.

İshak Hocası, Sadrazam Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa Paşaların hizmetinde bulunmuş; Fâzıl Mustafa Paşa kendisini dîvan hâceliklerinden Anadolu muhasebeciliği görevine getirmiş ve beraberinde Belgrad seferine götürmüştür.⁴² Sadrazamın 1102/1691'de şehit olması üzerine tekrar Bursa'ya dönmüş ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. 1103/1691 yılı Rabîu'l-evvel ayında Mûsile-i Sahn müderrisliğine yükseltilen İshak Hocası, 1107/1696 yılı Şevval'inde Sahn müderrisliği ile görevlendirilmiştir. Son olarak 1115/1703 yılı Cemâziye'l-evvel ayında Bursa'daki Murâdiye Medresesi'ne müderris tayin edilen İshak Hocası, vefatı olan 1120/1708 yılı Şaban ayının onuncu gününe kadar bu görevini sürdürmüştür.⁴³

TALEBELERİ

Uzun yıllar Osmanlı'nın İstanbul ve Bursa'daki yüksek eğitim kurumlarında müderrislik yapan İshak Hocası Ahmed Efendi elbette pek çok talebe yetiştirmiş olmalıdır. Ancak kaynaklarda bunlardan yalnızca bir kaç tanesinin ismine rastlayabildik.

İshak Hocası Ahmed Efendi'nin en meşhur talebesi olan ve Ahmed Efendi'ye "İshak Hocası" lâkabını kazandıran kişi Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tezkirecisi İshak Efendi'dir.

Bursa Veled-i Enbiyâ Mahallesi imamı Abdülaziz Efendi'nin oğlu İshak Efendi (ö. 1737) de İshak Hocası'nın İshak isimli bir başka talebesidir.⁴⁴

Bursa'da Seyyid Baba Dergâhı'nda Mısırîliği temsil eden şeyhlerden Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1710) ilmini İshak Hocası'ndan tamamlayanlar arasındadır.⁴⁵

İshak Hocası'nın oğlu, Hoczâde Mahmud Efendi'nin de onun yetiştirdiği talebeler arasında olduğu söylenebilir.

AİLESİ

Babasının Germiyan sahasından bir müderris olan Hayreddin Efendi⁴⁶ olduğunu bildiğimiz İshak Hocası'nın annesi ya da eşi gibi diğer aile fertleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda yalnızca bir oğlundan

42 Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93; Safâyî, *a.g.e.*, s. 78.

43 Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 301.

44 Ramazan Muslu, *a.g.e.*, s. 464.

45 Ramazan Muslu, *a.g.e.*, s. 143.

46 Mehmet Nâil Tuman, *a.g.e.*, I, 20.

bahsedilmektedir. Bu şahıs tıpkı babası gibi âlim, şair ve hattat olarak anılan Ahmed b. Mahmud (ö. 1137)'tur. Tıpkı babası Ahmed Efendi gibi müderris olan Mahmud Efendi, Bursa'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. 1107 senesinde Bursa Anbar Gâzi Mederesi'ne, 1112 senesinde Küpkeleği Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilen Mahmud Efendi; 1115'de "Hâriç" rütbesiyle Esediyye Medresesi'ne görevlendirilmiştir. 1116 yılında Perî-peyker Medresesi'ne atanan Mahmud Efendi bundan sonra İvaz Paşa Medresesi'nde görev yapmış, 1119 senesinde Mûsile-i Sahn itibar olunmuş ve 1120 yılında Molla Yegân Medresesi'ne müderris olmuştur. Bunlardan başka; 1128 Hançeriye Medresesi, 1129 İznik Süleyman Paşa Medresesi, 1133 Hazreti Emîr Medresesi, 1136 Sultan Orhan Medreseleri'nde hizmette bulunmuştur.⁴⁷

1137 yılı Şaban ayında vefat eden Hocasâde Mahmûd, babası İshak Hocasî Ahmed gibi Suyolcu-zâde'den icâzet alan bir hattattır.⁴⁸ Mahmud Efendi, babası İshak Hocasî'nin eserlerinin bazılarını istinsah etmiştir.⁴⁹

Hocasâde olarak da meşhur olan Mahmud Efendi aynı zamanda "*Vâkıf*" mahlasıyla manzumeler kaleme almış bir şairdir.⁵⁰

İshak Hocasî Ahmed'in Vahdet-nâmesi'ni tab' eden Hâfız Refî'î'nin, Sahaf Süleyman Hâlis Efendi'nin Tarih-i Vefâyât; İsmâil Belîğ'in Göldeste-i Riyâz-i İrfân ve Eşref-zâde Ziyâeddin'in Gölzâr-ı Sülehâ gibi eserlerinden naklettiğine göre; Bursa eşrâfından Cizyedar-zâde Hüseyin Ağa oğlu Mahmud Efendi, İshak Hocasî oğlu Mahmud Efendi'nin kızının oğludur.⁵¹

Hâfız Refî'î'nin ismini zikrettiği diğer kişi ise, İshak Hocasî'nin torunu olduğunu öğrendiğimiz Cizyedar-zâde Hüseyin Ağa'nın oğlu Ahmed Bahâeddin (ö. 1208) Efendi'dir. Halep Mollası ve aynı zamanda âlim, fâzıl, edip, kâmil bir şahsiyet olan Ahmed Bahâeddin Efendi'nin yazdığı eserlerine "İshak Hocasî Hafîdî" diye imza attığı zikredilmektedir. Hâfız Refî'î, bu durumu Bahâeddin Efendi'nin anne tarafından akrabası olan ceddî İshak Hocasî'yle iftihar ettiği şeklinde yorumlamakta ve İshak Hocasî'nin önemini vurgulamaktadır.⁵²

47 Râmiz, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*, Haz. Sadık Erdem, Ankara 1994, s. 277-278.

48 Muhittin Serin, *a.g.e.*, s. 115.

49 Mahmud Efendi'nin babasından istinsah ettiği *Vahdet-nâme* nüshaları şunlardır: İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Eski Hazine, nr. 1659; Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, M Tasavvufî Fârîsî 26; Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kahire/Mısır, nr. 8698/2.

50 Râmiz, *a.g.e.*, s. 277-278.

51 Hâfız Refî'î, *a.g.e.*, ss. 4-6.

52 Hâfız Refî'î, *a.g.e.*, ss. 4-6.

VEFATI

İshak Hocası 10 Şaban 1120'de (25 Ekim 1708) vefât etmiştir. Bursa'da Sarban Şeyh Mehmed (Deveciler) Mezarlığı'nda Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin kabri yanına defnedilmiştir.⁵³

Huldî Efendi tarafından İshak Hocası'nın vefâtına⁵⁴ "Eyleye medrese-i cennet-i ulyâda makam" (ایلیه مدرسه جنت علیاده مقام) şeklinde târîh düşürmüştür. Şiirde *Vâkıf* mahlasını kullanan İshak Hocası'nın şair, müderris ve hattat⁵⁵ olan oğlu Hocaâde Mahmud Efendi⁵⁶ (ö. 1137)de şöyle tarih düşürmüştür:

Ref edip iki elim fevtine târîh dedim
Vâlidim Hâce Efendi ede adni menzîl

رفع ایدوب ایکی الم فوتنه دیدم تاریخ
والدم خواجه افندی ایده عدنی منزل

Diğer bir tarih de şöyledir:

Harf-i cevher-dâr ile Hâtif didi târîhini
Eyledi Ahmed Efendi ravza-i adni makam

حرف جوهرداريله هاتف دیدی تاریخی
ایلدی احمد افندی روضه عدنی مقام

İshak Hocası için söylenmiş bir başka târîh daha vardır:

Çeşm-i devrân hazret-i Hâce efendi gitti hayf
Görmemişdür 'ilm-i fazl ile müdekkik fâzılı

Yoğ idi bir nâ-şenîde fen ki ma'lûmı değül
Genc idi kâlâ-yı 'ilm u dânişe gûyâ dili

Hall iderdi şübhesiz elbet benân-ı fikreti
Her ne denlü sâ'ilün muğlak olursa müşkili

Dikkate hâcet komazdı fehme bir kerre anâr
Zihnine mahsûs idi derk eylemek 'akl-ı külli

Cilve-gâh-ı rûh-ı pâki Cennet a'lâ olup
Şâne olsun zülf-i hûr-ı ine yâ Rabbî

53 Bu mezarlık üzerinden karayolu geçtiği için günümüzde mevcut değildir. Hicabi Gülgen, "Kent'in Bir Sınır Alanı Olarak Bursa Mezarlıkları", *Bursa Şehri'nin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, İstanbul 2008, s. 69.

54 Kadir Atlansoy, *a.g.e.*, s. 189.

55 Şevket Rado, *a.g.e.*, s. 131.

56 Râmiz, *a.g.e.*, ss. 277-278; İsmail Belig, *a.g.e.*, s. 506; Mehmet Nâil Tuman, *a.g.e.*, II, 1142; Safâî, *a.g.e.*, ss. 711-712.

Rıhletini gûş iden didi mücevher târîhin
Gülşen-i Firdevs ide Hâce İlâhî menzili⁵⁷

كلشن فردوس ايده خواجه الهي منزلي

ESERLERİ

İshak Hocası, her alanda sahip olduğuengin bilgi birikimiyle, tezkirelerde zamanının meşhur âlimleri arasında zikredilmişse de şair olarak hak ettiği şöhrete yeterince ulaşamamıştır. Belki de İshak Hocası lâkabı, daha sonraki asırlarda onun asıl değerinin ortaya çıkmasını engellemiş, İshak Efendi gibi devrin önemli bir devlet adamının hocası olması hasebiyle gölgede kalmış olması bir talihsizlik olmuş, allâme oluşunun yanında devrinin büyük şairleri arasındaki yeri de aynı sebeple göz ardı edilmiştir. Oysa kendi dönemindeki kaynaklara bakıldığında, devrin müspet ve dinî ilimlerine son derece vâkıf olması ve bu birikimini telif, şerh, tercüme türü eserleriyle yansıtmaya dikkate değerdir. Aşağıda eserleri anılan İshak Hocası'ndan, devrin itibarlı bir hocası olarak bahseden şu beyit onun âlim ve fâzıl olarak tanındığının delilidir:

İlmine göre anun katre değüldür deryâ
Fazlına göre anun zerre degüldür hurşîd⁵⁸

Mehmed Sirâceddin ondan daha kapsamlı bahsetmiş ve gerçekten bu velûd zatın değerini ortaya koymuştur. Ondan, “*Allâme-i müşâriün-ileyh Suyûtî-i zâmân, Câmî-i devrân ve fünûn-ı nâdire vü nâdîdede kasibü's-sebk-i dânişverân, ser-bülend-i ulemâ-yı a'lâm bir fâzıl-ı nibrî-i cihân olup te'lîfâtü lâ-tubsâ ve âsâr-ı kalemi nâ-kâbil-i ibsâdır.*” şeklinde bahsetmektedir.⁵⁹ Görüldüğü gibi İshak Hocası devrinde “allâme” sayılmış, zamanın Suyûtî ve Câmî'sine benzetilerek, nadir ilimlerde eşine az rastlanan bir ilim erbabı, âlimlerin en üstünü gibi yüceltici sıfatlarla zikredilmiştir.

Astronomi, edebiyat, tefsir, hadis, kelâm, mantık gibi alanlarda telif, tercüme, haşiye ve ta'likât şeklinde manzum ve mensur birçok eseri bulunan İshak Hocası'nın başlıca eserleri şunlardır:

1. Risâle fi'1-'Amal bi'r-Rub'i'1-Mukantarât (Risâle-i İrtifâ'): Türkçe olan eserde astronomiyle ilgili aletlerin nasıl kullanılacağına dair bilgiler verilmiştir. İshak Efendi adına yazıldığı için *İshâkîyye* adıyla da bilinen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları vardır.⁶⁰ (Esad Efendi, nr. 3536/2;

57 Bu şiir, Kadir Atlansoy'un tenkitli metninden nakledilmiştir. Kadir Atlansoy, *a.g.e.*, s. 190.

58 Kadir Atlansoy, *a.g.e.*, s. 190.

59 Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 93.

60 Eserin diğer nüshaları için bkz. İhsanoğlu ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, I, 375-376.

Fâtih, nr. 5319/7, Lâleli, nr. 2727/1). *Risâle-i Rub' Dâire* adıyla anılan eserin müellif hattı Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 5'tedir.

2. Risâle-i Ma'mûle fî Beyâni'z-Zilli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîn-i Semti'l-Kible: Gölgeyle ilgili astronomi işlemlerinden, yönlerin tayininden ve dâire-i Hindiyeye yardımıyla kible yönünün tayininden bahseden Arapça risalelerdir. Kible tayiniyle ilgili olan risale sonradan eklenmiştir. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3536/3; Fâtih, nr. 5319/8, Lâleli, nr. 2727/2).⁶¹

3. Şerhu Dâ'ireti'l-Hindiyeye: Osmanlı Müellifleri'nde yanlışlıkla *Dâire-i Hendesiyye Şerhi* olarak kaydedilen eser (I, 233), kible tayininde kullanılan dâire-i Hindiyeye hakkında bilgi veren Arapça iki varaklık küçük bir risaledir. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5366). Bazı nüshalarda *Risâle-i Ma'mûle fî Beyâni'z-Zilli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîn-i Semti'l-Kible* risâleleri birlikte kaydolduğundan *Risâle Ma'mûle fî Beyâni'z-Zilli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîn-i Semti'l-Kible bi'd-Dâireti'l-Hindiyeye* ismiyle tek bir eser olarak anılmaktadır. (Bosna-Hersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. R 3280/2).

4. Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz: Mesnevî şeklinde kaleme alınmış 2920 beyitlik bir eserdir. Astronominin yanı sıra tarih konularını, peygamber kıssalarını ve yer yer dinî-tasavvufî öğütleri ihtivâ etmektedir. Büyük bir kısmı Türkçe, pek azı Farsça olan eser, *Vahdet-nâme* adıyla basılmıştır (İstanbul 1302). Ayrıca eser üzerinde doktora çalışmamız bulunmaktadır.⁶²

5. Sandûkatü'l-Maârif: Muammâ ve lûgazdan bahseden Farsça önemli bir eserdir. (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Ayasofya, nr. 4813/2; Hacı Mahmud Efendi, nr. 3647).

6. Manzûme-i Akâid: "Emâlî" ve "Nûniyye" kasideleri tarzında yazılmış Türkçe bir eserdir. Basılmıştır (İstanbul 1284).

7. Tercüme-i Mukaddimetü'l-Edeb: Cârullâh Zemahşeri'nin lügata dair eserinin tercümesi olup *Aksa'l-İreb fî Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb* (İstanbul 1313) adıyla basılmıştır. Arapça'nın kavâid ve fevâidi hakkındaki bu eser, ilim meraklıları için oldukça faydalıdır. İlk babta isimler, ikinci babta fiiller, üçüncü babta isimlerin çekimleri, dördüncü babta fiillerin çekimleri anlatılmaktadır. İshak Hocası'na ilim âleminde sahip olduğu şöhreti kazandıran en önemli eseridir. Yurt içi ve yurt dışında elliye aşkın nüshası bulunmaktadır. Burada

61 Eserin diğer nüshaları için bkz. İhsanoğlu ve diğerleri, *a.g.e.*, I, 373-374.

62 Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012. *Vahdet-nâme* üzerinde diğer bir çalışma daha vardır. Bizim tezimizden sonra başlayıp, daha önce tamamlanmıştır. Ahmet Topal, Ahmedî (İshak Hocası), *Vahdet-nâme-i Âlem-engîz, (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

hepsini saymak mümkün olmayacağından yalnızca bir kaçını zikretmekle iktifa edilmiştir. (Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, E.H., nr. 1866; Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 8614; Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi Böl., nr. 1033).

8. Akvemü'l-Vesâil fi Tercemeti'ş-Şemâil: *Tirmizî'nin Şemâ'ilü'n-Nebî'sine yazdığı tercüme ve şerhtir. Beşyüz elli varak civarında oldukça hacimli bir eserdir. Aksa'1-İreb fi Tercemeti Mukaddimeti'1-Edeb* 'den sonra en fazla nüshası olan eserdir. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 272; Lâla İsmail, nr. 26; Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 75; İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 1690).

9. Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn: Fâzıl Ahmed Paşa'nın isteği üzerine derlediği kırk hadis tercüme ve şerhidir. (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 473; Ayasofya, nr. 4813).

10. Hâşiye-i Metn-i Tavâifu'l-Envâr fi'l-Kelâm: Beyzâvî'nin *Tavâifu'l-Envâr fi'l-Kelâm* adlı eserinin hâşiyesidir.

11. Hâşiye Mîr Ebü'l-Feth: Ebu'l-Feth'in âdâb-ı münazaraya dair eserine hâşiyesidir.

12. Ta'likât-ı Tehzîbü'l-Mantık: Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-Mantık* adlı eserinin dibâcesinde yer alan bazı konulara ilişkin tahkik ve hulâsa beyanında yazılmış ta'likattır.

13. Ta'likât-ı Şifâ'-ı Şerîf: Kâdî İyâz'ın *Şifâ'-ı Şerîf* adlı eserine yazdığı ta'likattır.

14. Ta'likât-ı Envârü't-Tenzîl: *Tefsîr-i Kadî Beyzâvî'nin* bazı nükâtına ta'likattır. (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39).

15. Münşeât: Fenn-i inşâda kalem sahibi olduğundan çeşitli vesilelerle ricâl-i kirâma yazdığı edebî mektuplarını bir araya topladığı nakledilir.⁶³

16. Şerh-i Lûgaz-ı Acem: Lûgazlarla ilgili Farsça bir şerhtir. (Sül. Ktp., Giresun İl Halk Ktp., nr. 3647/2.)

17. Şerh-i Lûgaz-ı Arabî: Arapça lûgazlarla ilgili bir şerhtir. (Mısır Milli Ktp., Türkçe Yaz. Bl., nr. Talat 63).

İshak Hocası'nın bunların dışında, *Kavâ'id-i Fârisiyye*, *Silsile-i Fabr-i Kâinât*, *Risâle-i fî Tabkâki Ma'na'l-Hidâye*, *Şerh-i Mektûb-ı Mevlânâ Câmî*, *Telhîs-i Şerhü'l-Mu'ammayât-ı Emrî* isimli eserleri bulunmaktadır. Muslu, İshak Hocası'na ait *Risâle fî ilmi't-tulûm ve def'i tâûn* (Süleymâniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Böl. nr.

63 İsmail Belîğ, *a.g.e.*, s. 411; Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 94; Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s. 198.

618) ile *Risâle fî takrîd alâ şerb-i Muhammediye* (Sül. Ktp., Esad Efendi Böl., nr. 3785) isimli iki risaleden daha bahsetmektedir.⁶⁴

Blochot, kataloğunda *Vahdet-nâme*'nin yanı sıra aynı mecmua içerisinde Ahmedî'ye ait bir başka eser olan *Tuhfetü'l-Hallâtîn*⁶⁵ isimli hikâyeler ihtivâ eden bir eser ile Bursa Ulu Cami'yi tasvir eden⁶⁶ başka bir eserden daha söz etmektedir.

Türkçe şiirlerinde “*Ahmedî*”, Farsça şiirlerinde “*Hâce*” mahlasını kullanan İshak Hocası'nın mecmualarda kalmış pek çok gazel, kaside ve lûgazları da vardır.⁶⁷ (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Esad Efendi, nr. 3785; Fâtih, nr. 4101).

EDEBÎ KİŞİLİĞİ

İshak Hocası Ahmed Güzelhisari'nin içinde bulunduğu XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girdiği gerilemeye yüz tuttuğu bir dönemdir. Adaletsizlikler, rüşvet, adam kayırma, işi ehline vermeme, içki satışı ve kullanımı gibi sebeplerle Osmanlı mülkü sarsılmaya başlamıştır. Devlet yönetimi, ekonomi, tımar sistemi, askerî ve ilmiye teşkilatı yara almıştır. İçteki bozukluğa paralel olarak, dış ilişkilerde de bozulmalar baş göstermiştir. Siyasi ve idari aksaklıklar zamanla kültürel soğumayı beraberinde getirmiştir. Kültürel soğuma cemiyetin iç dinamizmini yitirmesi anlamına gelmektedir ki bu, iman-amel ilişkilerinin bozulmasının bir sonucudur.⁶⁸ Bu durum dönemin âlim, şair ve düşünürlerinin bile çözüm arayışlarına girmesine neden olmuştur.

XVII. yüzyılda sanat ve edebiyat, Osmanlı imparatorluğundaki sosyal ve siyasal gerilemeye rağmen, yükselişine devam etmiş, olgun bir seviyeye ulaşmıştır. XVII. yüzyılda, edebiyatın her alanında olduğu gibi şiir de en ileri seviyededir. Başka dönemlerde pek görülmeyecek kadar zengin kadrosuyla temsil edilen verimli bir dönem olmuştur. Şairlerin üslûbu ince, nazık ve sadedir. Yabancı kelimeler ve uzun tamlamalar çok kullanılmıştır. Sözün güzelliği kadar mânâ da önem kazanmış, söz kısa olmakla birlikte anlamda derinlik sağlanmış, geniş hayallere yer verilmiştir. Şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu yüzyılın dilinde, önceye göre bir sadeleşme görülmektedir. Nâbî'den başlayarak dilde mahallileşme akımına geçilmiş, böylece edebiyat halkın zevk ve duyusunu yansıtmıştır. Sosyal hayattaki

64 Ramazan Muslu, *a.g.e.*, s. 603, 621.

65 Şu ana kadar ulaştığımız hiçbir kaynak müellifin bu eserinden bahsetmemektedir.

66 Edgar Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothéque Nationale*, Paris 1933, II, 63, nr. 617.

67 Mehmed Sirâceddin, *a.g.e.*, s. 95.

68 Nevzat Kösoğlu, “Onyedinci Yüzyıl-Tarih-”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, İstanbul 1987, V, 13-37.

çalkantıların edebî hayatı etkilemesi biraz zaman almış ve asrın sonuna doğru ancak kendini göstermiştir.⁶⁹

Bu yüzyılın mutasavvıf şairleri arasında Hüseyin-i Lâmekanî (ö. 1625), Aziz Mahmûd-ı Hüdayî (ö. 1628), Ömer Fuâdî (ö. 1636), Abdülehad-ı Nûrî (ö. 1651), Sinân-ı Ümmî (ö. 1657), Üsküdarlı Fenâyî (ö. 1665), Sun'ullâh-ı Gaybî (ö. 1676'dan sonra), Niyâzî-i Mısırî (ö. 1693), İsmâil Hakkî-i Bursevî (ö. 1725), Hasan Sezâî (ö. 1735) gibi isimler yer alır.⁷⁰

Neşâtî (ö. 1674), Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1647), Fasih Ahmed Dede (ö. 1699), Cevrî (ö. 1654), Mezâkî (ö. 1676), Vecdî (ö. 1661) gibi şairler, Mevlevilik çevresinde yetişen şairlerdendir.⁷¹

Âşık Edebiyatı Karacaoğlan (ö. 1679), Âşık Ömer (ö. 1707), Gevherî (ö. 1715 'ten sonra), Katibî, Kuloğlu, Seyyâhî, Kayıkçı Kul Mustafa gibi pek çok ozan yetişmiştir.⁷²

Nevizâde Atayî (ö. 1635), Şeyhülislâm Yahya (ö. 1643), Fehîm-i Kadîm (ö. 1649), Şeyhülislâm Bahâyî (ö. 1653), Cevrî, Nâilî (ö. 1666), Vecdî, İsmetî (ö. 1665), Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Neşâtî (ö. 1674), Nefî (ö.1635) dönemin en meşhur Dîvan şairleridir. Nâbî (ö.1712) edebiyata hikmeti getiren şair olarak zirvedeki yerini almıştır.⁷³ Hint üslûbu Nâilî olmak üzere Şehrî, Neşâtî, İsmetî (ö. 1665), Fehîm-i Kadîm (ö. 1648) ve Râsîh gibi temsilciler yetiştirmiştir.⁷⁴ Nergisî (ö. 1635) ve Veysî (ö. 1627) sanatlı nesir üslûbunun iki büyük temsilcisidir.⁷⁵

Şeyhülislâm Yahya ve Bahâyî; Sadrazam Râmî Mehmed Paşa (1699-1703)⁷⁶ gibi devlet adamlarından başka; III. Mehmed (1595-1603) *Adlî*, I. Ahmed (1603-1617) *Babtî*, II. Osman (1618-1622) *Fârisî*⁷⁷, IV. Murad (1612-1640) *Murâdî* ve IV. Mehmed (1648-1687) *Vefâî* mahlasıyla şüirler yazmış hükümdarlar göze çarpmaktadır.

69 Hüseyin Ayan ve diğerleri, "XVII. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, V, 64.

70 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997, II, 651.

71 İlhan Genç, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Klasik Dönem)*, İzmir 2010, s. 262. Mevlânâ ve tesiri için bkz. Aynı mlf., "Mevlevî Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. VII, İzmir 1993.

72 Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, II, 651.

73 Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2009, s. 195.

74 Mine Mengi, *a.g.e.*, ss. 195, 197-199; İlhan Genç, *a.g.e.*, s. 261.

75 Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, II, 680.

76 Mine Mengi, *Dîvan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1991, s. 6.

77 İlhan Genç, *a.g.e.*, ss. 244, 265-266.

Kafzâde Fâizî (ö. 1622) *Zübdetü'l-Eş'ar*, Riyâzî (ö. 1644) *Riyâzü's-Şuarâ*, Rızâ (ö. 1671) *Tezkiire-i Şuarâ*, Yümnî (ö. 1662) *Yümnî Tezkiresi*, Âsım (ö. 1675) *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* asrın tezkireleri ve yazarlarıdır. Yüzyılın diğer tezkirecisi Güftû (ö. 1677) ise *Teşrifâtü's-Şuarâ* adlı eserini manzum olarak kaleme almıştır.

Evlîyâ Çelebi (ö. 1682) ve Kâtip Çelebi (ö. 1657) sade düz yazıda eserler vermiştir. Evliyâ Çelebi on ciltlik *Seyahat-nâme* adlı eseriyle gezi türünün temsilcisi kabul edilir.

XVII. yüzyılda tarih alanında da Peçevî (ö. 1650) ve Na'imâ (ö. 1716); ıslahat-nâme türünde *Koçi Bey Risalesi*; hikâye türünde Nev'izâde Atâî, Süheylî, Feyzullah Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1678), Veysî ve Nergisî gibi isimler dikkate değerdir.

Sözlük alanında ise ismini duyuran kişi, Zemahşerî'nin (ö. 1144) *Mukaddimetü'l-Edeb* isimli eserini *Aksa'l-İreb fî-Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb* adıyla Türkçeye çevirmiş olan İshak Hocası Ahmed'tir. İshak Hocası'nın bu eseri, 1895 yılında basılmıştır.

Görüldüğü üzere İshak Hocası, yaşadığı asırda âlimliği ile bir nebze de olsa ön plana çıkmış, hattatlığı ve yazdığı diğer eserleriyle de şöhret kazanmıştır. Döneminin önemli şairleri arasında zikredilmemiş olsa da, son derece güçlü bir şairliği olan İshak Hocası, bu ustalığını ilmin hemen her alanındaki engin malumatıyla birleştirmeyi başarmıştır. Sanatkârane şairliği ile âlim ve müderris kimliğini takdire şayan bir şekilde bütünleştirerek, irşat edici, öğretici ve düşündürücü bir üslup ortaya koymuştur. Âlimliği ve edipliği kadar şairliğinin de güçlü olduğunu kanıtlamıştır.

Nâbî'nin de yakın dostu olan ve göreve geldiğinde Nâbî'nin kendisi için bir kaside yazdığı⁷⁸ Râmî Mehmed Paşa (1119/1708)'ya İshak Hocası da 15 beyitlik Farsça bir kaside yazmıştır.⁷⁹ Bu, İshak Hocası'nın Nâbî ve onun yakın dostu Râmî Paşa'dan etkilendiği belki de onlarla görüştüğü anlamına gelmektedir.⁸⁰ Tıpkı Nâbî'de⁸¹ olduğu gibi İshak Hocası'nın da kasidelerinde bir

78 Mine Mengi, *a.g.e.*, s. 6.

79 "Reisü'l-küttâb Râmî-râ Firistâde Şüd" başlığını taşıyan 2906-2920. bu beyitler için bkz. Nesrin Sofuoğlu, *a.g.e.*, ss. 555-556.

80 İshak Hocası bu kasidesinde Râmî Paşa'dan reisü'l-küttâb diye bahsetmektedir. Kaynaklara göre Râmî Mehmed Paşa ilk olarak Sadrazam Mustafa Paşa nezaretinde iken reisü'l-küttâblık görevinde bulunmuş, 1106/1694 yılında bir süre bu görevden alınmış, ancak 1109/1697 tarihinde yeniden bu makama getirilmiş, 1114/1702'ye kadar reisü'l-küttâblık yapmıştır. (Recep Ahışah, "Râmî Mehmed Paşa", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 449-451.) 1190-1191 yıllarında Mustafa Paşa'nın himâyesinde bulunan İshak Hocası, Râmî Paşa ile ilk reisü'l-küttâblık yıllarında görüşmüş olmalıdır.

81 E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Ter. Ali Çavuşoğlu, III, 235.

zorlama olduğu görülmektedir. İshak Hocası'nın aşağıda zikredilen özellikleri Nâbî ile büyük oranda benzerlik arz etmektedir.

İshak Hocası şiirinde anlamı ön plana çıkarsa da lirizmi de ihmal etmemiştir. Sanatı da bir tarafa bırakmamış, biçimde neredeyse klâsik divan şiirinin üstatları kadar başarı göstermiştir. Şiir ve inşa son derece önem vermiştir. Sözün önemi, anlamlı olması, belâgat, beyan, inşa gibi terimleri her fırsatta şiirinde kullanmıştır.

Övgüde ve yergide aşırıya kaçmayan İshak Hocası, Hikemî tarzın gereği olarak aynı zamanda ders vermeyi de başarmıştır. İnsanlarda gördüğü çirkinliklere değinirken bazen alaycı, bazen aşağılayıcı ve eleştirel yaklaşımla da asla saldırgan bir tavır takınmamıştır.

İshak Hocası'nın yaşadığı XVII. asırda şairlerin üslubu Sebki Hindî nedeniyle ince, nazik ve söylemce ağırlaşmıştır. Yeni imajların benimsenmesi ile bu imajları karşılayacak yabancı kelimeler ve uzun tamlamalar tercih edilmiş, atasözleri ve deyimlerin çokça kullanılması yaygınlaşmıştır. Sözün güzelliği ikinci dereceye düşerek mana daha çok önem kazanmış, söz kısa olmakla birlikte anlamda derinlik sağlanmış, geniş hayallere yer verilmiştir. Şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu yüzyılın dilinde, önceye göre bir mahallileşme görülmektedir. Bu dil özelliklerinin yanında dönemin bir karakteristiği olarak, Nâbî ve Sebki Hindî takipçilerinin dil konusundaki çelişkisi İshak Hocası'nın Mesnevi'sinde de vardır. Bir tarafta sade, akıcı ve mahallî olmaya çabalarken diğer taraftan anlaşılması güç, zincirleme terkipler ve yoğun Farsça kelimelerle okuyucuyu zorlamaktadır. İshak Hocası, şiire ilk okuyuşta kavranamayacak kadar derin ifadeler yerleştirmeyi başarmıştır.

İran kanalıyla XVII. yüzyıl Türk edebiyatını etkisi altına alan Sebki Hindî'nin dildeki bu tesirlerinin yanı sıra içerikte de birtakım etkileri elbette olmuştur. Bu dönemde Sebki Hindî ekolünde söz konusu olan iki yönelimden ilki, Sâib Tebrizî'nin öncülüğünde gelişen “hikmet” içerikli tarz olup, söylemde günlük dile daha yakın bir üslupla oluşturulmuş yeni mazmunlar kullanılmıştır. Bu tarzın bizdeki temsilcisi Nâbî'dir. İkincisi ise; “hayal” unsurunu ön plana çıkaran, yoğun imgelerin ve kapalı ifadelerin tercih edildiği asıl Hint üslubudur ki bu tarzın bizdeki temsilcisi Nâilî'dir.⁸² İshak Hocası Nâbî çizgisinde yazmayı tercih etmiş, içerikte “hikmet”i ön plana çıkarmıştır.

İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme'si*, Nâbî'nin eserinde de olduğu üzere muhteva bakımından zengin, bilgi ve hikmet doludur. Üslubu ise, düzgün, akıcı ve hikmet-âmîzdir. İshak Hocası *Vahdet-nâme'si*nde, alay ve mizahın zararları, dedikodu ve boş konuşmanın zararları, içkinin zararları, musikinin gereksizliği

82 İlhan Genç, *a.g.e.*, s. 260.

ve musikînasların acınacak hâli, felsefenin zararları, kalem erbabı olmanın önemi, kibir ve gururun fenalığı, kin tutulmaması gerektiği, sabrın lüzumu, kâinatın hikmetini anlamak gerektiği, ilim, hikmet ve irfanın güzelliği, cahilliğin, âsiliğin, küfrün ve şirkin fenalığı, güzel ahlâk, ölçülü olmak, tok gözlülük, kanaat, cömertlik, güler yüzlü ve alçak gönüllü olmak; gözüne, diline, eline hâkim olmak, ömrü hevâ ile geçirmemek, aklını kullanmak, insan olmanın değerini bilmek, Allah'ın emirlerine itaat, ibâdet, haramdan sakınmak gibi dini ve ahlâkî vasıfların güzelliği üzerinde durur.

K'ey reh-i Hâkka kör olan nâdân
Tîh-i 'ısyânda zâr u ser-gerdân (563)

Tâbuñ bunca ğaflet u idbâr
Nice bir böyle beyhüde refâr (564)

Yiter olduñ yiter hevâya esîr
Bâd-peymâlik eyledi seni pîr (565)

İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme*'de üzerinde en sık durduğu konulardan biri de kadın ile erkeğin evliliği ve bu evliliğin yegâne amacının hayırlı evlat yetiştirmek olduğudur.⁸³ Sona eklenen “Kasîde-i Peççe” başlığını taşıyan 38 beyitlik Farsça bir kaside de oğluna nasihatlerde bulunmaktadır.

Sanma dünyâ işi sebebsüz olur
Terbiyetsüz veled edebsüz olur (42)

Klâsik İslâm düşüncesi çizgisinde olan İshak Hocası'nda, bir müderris olarak medrese taassubu da dikkati çekmektedir. Bu aşırda felsefeye karşı taassuba varan bir tavır söz konusu olup, dini düşünce alanındaki gelişmeler daha çok Fıkıh ve Kelâm ilimleri çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Kâinatın varlığı ve yaratılışı, Allah'ın vahdeti ve sıfatları, kâinatın işleyişi, insanın yaratılışı ve özellikleri, nübüvvet, kader, ölüm, âhiret, bilgi ve bilginin kaynağı gibi metafizik konularda geleneksel İslâm düşüncesini benimsemiş, vahye dayanmakla birlikte akla da önem veren Eflâtun ve Aristocu anlayışın takipçisi olmuştur. Bu bağlamda İshak Hocası üzerinde, din alanında aklın yanında imanın varlığını da kabul eden İbn-i Sînâ ile Farâbî etkisinden de söz etmek gerekir. Bir kalamcı olarak İshak Hocası, çağdaşı Nâbî'yi de şekillendiren tüm bu etkilerin yanında Gazâlî ve onun tasavvuf felsefesini de içine alan “hikmet” anlayışından da etkilenmiştir.⁸⁴ Bu nedenle, kâinata var olan her şeye ve tüm olaylara ibretle bakmayı ilke edinmiş, onların mahiyetinden ziyade arkasında gizli bulunan sebebi yani sırrını anlamaya yönelmiştir. Bu noktada İshak Hocası üzerinde Niyâzî-i Mısri ve onun tasavvuf görüşlerinin de etkili olduğu bir gerçektir. İlme büyük önem veren fakat felsefeden haz etmeyen İshak Hocası aklı, Allah'ın

83 Bkz. Nesrin Sofuoğlu, *a.g.e.*, ss. 95-102.

84 Mine Mengi, *a.g.e.*, ss. X-XI.

vahyini anlama, emirlerini yerine getirme, kâinattaki sırları çözme ve hikmeti anlama yolunda insana özgü ve önemli bir araç olarak kabul etmektedir. İshak Hocası felsefe karşındaki tutumunu ve hikmete verdiği önemi şu beyitlerle ifade etmiştir:

Râh-ı Hağdan şakın 'udül itme
Felsefî gitdügi yola gitme (54)

Ne bilür hikmetini her gevden
Sözleri cümle yirden u gökden (55)

Yukarıda örnekleriyle verildiği üzere İshak Hocası da Nâbî gibi felsefenin karşısında durmakta; ancak fıkıh, kelâm gibi temel İslâmî ilimleri öğrenmenin gereğini vurgulamaktadır. İshak Hocası'nın felsefeye olan yaklaşımı Nâbî'nin felsefeye ilgili şu beyitleriyle aynı çizgidedir:

Matlabun eyle ma'ânî-i umûr
Vâdî-i felsefeden eyle 'ubûr⁸⁵

Nâbî de oğluna ilim tahsîl etmeyi öğütlemektedir:

Sa'y kıl 'ilm-i şerîfe şeb u rûz
Kalma hayvân-sıfat ol ilm-âmûz⁸⁶

Niyâzî-i Mısırî'ye intisabıyla bilinen İshak Hocası, tasavvufu ve ilkelerini benimsemiş, eserinde vahdet-i vücud felsefesini de esas almıştır. Ancak tasavvufu ilgili remizlere direkt olarak yer vermemiş, konulara kelamcı bakış açısıyla yaklaşmıştır. İshak Hocası'na göre, insan akıllı ve bilgili, iman ve irfan sahibi olmalıdır.

Tâ ki meçhûli ide isti'lâm
Lezzet-i 'ilmle ola hõş-kâm (624)

Ehl-i dâniş olur olan insân
Câhilûñ nâmına dinür hayvân (625)

Din, insan davranışlarını dolayısıyla toplumu düzenleyen ahlâkı emretmektedir. Vahiy yoluyla ahlâk kurallarını tayin eden İslâm dîni, mensuplarından bu kurallara itaati talep etmektedir. Başta da belirtildiği üzere, İshak Hocası'nın yaşadığı dönemde ciddî manada ahlâkî çöküşün gerçekleştiği ve bunun temel sebebinin iman ve ameldeki zayıflama olduğu hatırlanırsa; İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme-i Âlem-engîz* mesnevîsini yazarken, ilmiye sınıfının bir mensubu olarak üzerine düşen görevi yerine getirme, şer'-i şerîfi ve Kitab'ın kânunlarını hatırlatma, îman-amel ve ahlâk üçlüsünü pekiştirme azminde olduğu

85 Ali Fuat Bilkan, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Ankara 2002, s. 56. Ayrıca bkz. Mehmet Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara 1995.

86 Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 56.

söylenbilir. İshak Hocası için, Kânûn-ı İlâhî'nin ihdası, dinî terbiye, îman, ibâdet ve ahlâk en önemli unsurlardır.

Rüz-ı ferdâyı eyle endîşe
Naḥl-ı 'ömre toḡunmadan tîşe (570)

Raḥmet-i Ḥaḡdan olmayup me' yūs
Ol hemîşe rızāsına me'nūs (571)

Gör ki ġırbāl olur ḡarîf-i temîz
Âsiyānuñ başı olur kārîz (756)

XVII. yüzyılda ulema, genellikle yeni fikirler yerine önceki esarlere şerh, hâşiye, tahşiye, ta'lik gibi açıklamalar yazma eğiliminde olduğundan olsa gerek İshak Hocası'nın da eserleri çoğunlukla bu türlerdedir. *Vahdet-nâme* mesnevî'sinin de dönemin eğilimlerinden büyük oranda etkilendiği görülmektedir. XVII. yüzyılda kıran ilmine verilen önem, zaten bir astronomi bilgini olan İshak Hocası'nın da *Vahdet-nâme*'de bu ilimden sıkça bahsetmesinin sebebini açıklar mahiyettedir.

Belki de öğrencisi İshak Efendi'nin idamından ötürü siyasetten ve İstanbul'dan uzakta sade ve huzurlu bir hayat sürmeyi yeğleyen İshak Hocası, yine aynı sebeple olsa gerekir ki siyasi eleştiride neredeyse hiç bulunmamıştır. Eleştiride Atâî gibi sert olmamış, sosyal tenkide Nâbî kadar çok yer vermemiştir. O, bir eğitimci olarak öncelikle bireyi esas almış, İslâm dininin öngördüğü ideal insanı yetiştirmeyi bu sayede de toplumu düzeltmeyi hedeflemiştir. Sonradan eklenen şiirler arasında bulunan “Şikâyet ez-Gerdûn” başlığını taşıyan 43 beyitlik kaside, İshak Hocası'nın içinde yaşadığı toplumu eleştirisidir. İshak Hocası bu beyitlerde, hünersiz ve cahillerin dost kabul edildiğinden; arif, bilge ve hüner sahibi kimselerin düşman gibi görüldüğünden şikâyet etmektedir.

Bu asrın tarihçisi Koçi Bey'in padişahların süse, ziynete, gösterişe meylinin vezirleri de etkilemeleri, evlere, bağlara, köşklere, samurlara, kürklere sarf edilen devlet hazinesinin boş yere tüketildiği eleştirisi nazar-ı dikkate alınırsa İshak Hocası'nın ziynet, gösteriş, samur ve kürk, taç ve makam hakkındaki beyitleri neden kaleme aldığı, bu kavramlarla yaptığı benzetmeleri, bunlardan neden uzak durulmasını ve onlara önem verilmemesini telkin ettiği daha iyi kavranmaktadır.

Nâbî'ye göre de şöhret afettir ve yöneticileri para hırsı bürümüştür.⁸⁷ İshak Hocası'nın da bu konuyla ilgili görüşlerini açıklayan bir kaç beyiti şu şekildedir:

Ḳadr-i ḡâcetden olmasun efzün
Yoḡsa eyler kıyāsı kibre zebün (799)

87 Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, ss. 77-81, 82-99.

Mūy-ı jülīde külle-pūş yiter
Baş belâsı ‘imāme vü efser (800)

Saçını taca eyleme tebdîl
Başuñı taşşa vurma olma zelîl (803)

Kîş u sammūr u kaçum u sincāb
Kibr u ‘ucbe ‘aceb olur esbāb (806)

Bu asırda saltanat sarayında düzenlenen eğlence, düğün, cülûs törenleri, musiki toplulukları ile beraberindeki hanende ve sazanelere ilginin arttığı, bu tür eğlencelerin sarayın dışına taşarak devlet büyüklerinin saray ve köşklerinde bile düzenlenmeye başladığı bilgisi hatırlanacak olursa; İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme*'nin işitme bahsinde musikiyi, müzik âletlerini ve musikişinasları neden o denli eleştirdiği anlaşılabilir:

Hep hevâdur sadâ-yı mûsikâr
Diñlemez anı merd-i dāniş-kār (645)

Güşı halk itdi cümleden aқdem
Tā ki güş idesin ‘ulūm u hikem (676)

XVII. yüzyılda Atâî, Fâzî, Riyâzî, Şeyhülislam Bahâyî, Fehîm-i Kadîm, Azmizâde Hâletî, Tıflî, Nâzikî gibi şairler yeme içme ve eğlence meclislerini Sâkî-nâme adındaki eserlerinde kaleme almışlardır. İshak Hocası, içki satışının ve kullanımının Müslüman halk arasında da artışına binaen bu asırda diğer şairler tarafından rağbet edilen sâkî-nâme türüne küçük bir örnek de kendisi yazmak istemiş olmalı ki; *Vahdet-nâme*'nin sonuç bölümüne sâkî ve bâdeyle ilgili beyitlerin sonuna “Hitâb be-Sâkî” başlıklı 24 beyitlik kısa mesnevîyi sonradan eklemiştir.⁸⁸ İshak Hocası, bu beyitlerde sâkiyi insafa davet etmekte, insanları tuzağına düşürmemesi için onu ikna etmeye çalışmaktadır:

Sen de ey sâkî gel ‘inād itme
Gör geçür meclisi sürüp gitme (2582)

Mey ile yıқma hayli rindānı
Āteşe yaқma derd-mendānı (2596)

Neçe şügl-i kebāb u bâde-i saf
Çek çevir kendiñi yiter insāf (2608)

İshak Hocası, paraya gereğinden fazla önem vermek, parayla mevki satın almak, rüşvet, kolay para kazanma, eğitim ve tecrübe noksanlığı gibi konularda da Nâbî gibi düşünmektedir. *Vahdet-nâme*'nin sonuna eklenen ve genellikle sâkiye hitap, zamandan şikâyet, yaşlılıktan şikâyet, kalem ve divite hitap gibi kaside ve

88 Bkz. Nesrin Sofuoğlu, *a.g.e.*, ss. 550-552, beyit nr. 2585-2608.

kısa mesnevîler, İshak Hocası tarafından sonradan Nâbî ya da dolaylı olarak Sadrâzam Râmî Paşa'nın tesiriyle yazılmış olmalıdır.⁸⁹

SONUÇ

İshak Hocası, Ahmed Aydın (Güzelhisar)'ın Sobuce köyünde doğan, Diyarbakır, Mısır, İran ve İstanbul'da bulunan ve Bursa'da uzun yıllar müderrislik yapan İshak Hocası'nın sahn müderrisliğine kadar yükseldiği, Anadolu defterdarlığı yaptığı ve Fâzıl Mustafa Paşa ile Belgrad seferine katıldığı bilinmektedir. Ölüm tarihi kaynaklarda 1120/1708 olarak zikredilmiş ancak doğum yılı bildirilmemiştir. Araştırmalarımız sırasında ulaşılan birtakım ipuçları değerlendirildiğinde İshak Hocası'nın 1050/1640-1052/1642 yılları arasında doğduğu söylenebilir.

İshak Hocası, astronomi, tıp, kimya, biyoloji, matematik, geometri gibi fen bilimleri; edebiyat, belagat, tarih, coğrafya gibi sosyal bilimler ile siyer, tefsir, hadis, kelâm ve İslâm tarihi gibi dini ilimlerde söz sahibi bir şahsiyettir. Tezkirelerin pek çoğu ondan “*âlim, fâzıl, sâlih ve devrinin yegânesi*” şeklinde söz ederken, daha ziyadeengin bilgi birikiminden ve sayıları yaklaşık yirmiyi bulan te'lif, tercüme, hâşiye, şerh ve ta'likât türündeki eserlerinden övgüyle bahsetmektedir. Yaşadığı dönemde İshak Hocası'na asıl şöhretini kazandıran eseri ise, Zemahşeri'nin eserinden tercüme ettiği *Aksa'l-İreb* isimli Arapça-Türkçe lügattir. *Şemâil, Sandûkatü'l-maârif* ve astronomi alanındaki eserleri de kendi alanlarında oldukça değerlidir. Manzum eserleri de bulunan İshak Hocası Türkçe şiirlerinde “*Ahmedî*”, Farsça şiirlerinde “*Hâce*” mahlasını kullanmıştır.

Geleneksel İslâm düşüncesi çizgisinde olan İshak Hocası, vahye dayanmakla birlikte akla da önem veren Eflâtun ve Aristocu anlayışı benimsemiş, bu münasebetle İbn-i Sînâ ve Farâbî'den de etkilenmiştir. Bir kelâmcı olarak İshak Hocası, çağdaşı Nâbî'yi de şekillendiren Gazâlî ve onun tasavvuf felsefesini de içine alan “hikmet” anlayışının takipçisidir. Bu nedenle, kâinatta var olan her şeye ve tüm olaylara ibretle bakmayı ilke edinmiş, onların mahiyetinden ziyade arkasında gizli bulunan sebebi yani sırrı anlamaya yönelmiştir.

Hayatının büyük bölümünü, siyasi çöküntülerin, sosyal bunalımların yaşandığı, dini ve ahlâkî çözümlerin görüldüğü XVII. yy.ın ikinci yarısında geçirmiş olan İshak Hocası edebiyat alanında; Vecdî, Nâbî, Râmî Paşa gibi isimlerin çağdaşı olma şerefine nail olmuştur. Bu sırada hâlen klâsik dönemini yaşamakta olan edebiyat dünyasında “Sebk-i Hindî”, “hikemîlik” ve “mahallîleşme” gibi akımların etkisiyle dil, üslûp ve muhtevada meydana gelen değişiklikler dönemin bütün şairlerini olduğu gibi İshak Hocası'nı da etkilemiştir. Asrın edip ve şairlerinde görülen sosyal eleştiri ve mevcut durumun

89 Bkz. Nesrin Sofuoğlu, *a.g.e.*, ss.550-552, 555-572, beyit nr. 2585-2608, 2647-2920.

düzelmesi konusundaki çözüm önerileri sunma anlayışı, siyasetten ve siyasetçiden uzak durma çabasına rağmen, İshak Hocası'nda da görülmektedir. O, özellikle Nâbî'den etkilenmiş, "hikmet"e çok önem vermiştir. Dil ve üslûp bakımından da dönemin bütün etkilerini eserde izlemek mümkündür. Mahallî kelimeleri kullanma gayretine rağmen Farsça kelimelerin yoğunluğu ve uzun terkipler eserin en belirgin dil hususiyetleridir. Atasözleri, kelâm-ı kibarlar, darb-ı meseller, deyimler ile âyet ve hadisler, anlatımın en önemli unsurlarıdır. Az sözle çok şey ifade etmeyi başaran İshak Hocası'nın klâsik şirin mazmun ve motiflerini, edebî sanatları ihmal etmediği görülmektedir. Bu yönüyle İshak Hocası'nın birinci sınıf Divân şairlerini aratmayacak kabiliyette olduğu söylenebilir.

Gözlerden uzak olmayı tercih eden İshak Hocası bunu başarmıştır. Derin bilgi birikimi, hemen her alandaki te'lif ve tercüme eserleri ile çağında övgüyle bahsedilmesine, eserlerinin sayısız nüshasının bulunmasına rağmen günümüze kadar pek çok eseri üzerinde hiçbir ciddi çalışma yapılmamıştır. Bunun başlıca nedeni kendi ismiyle değil de "İshak Hocası" olarak anılmış olmasıdır. Zira bu şekilde bir isimlendirme onun yalnızca İshak Efendi'nin hocası olduğunu vurgulamakta, asıl değerini ortaya koymamaktadır. Oysa büyük bir âlim, hattat ve şair olan Ahmed Efendi'nin eserleri açılmayı bekleyen birer hazine gibidir.

KAYNAKÇA

- Ahışhalı, Recep, “Râmi Mehmed Paşa”, *TDVİA.*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007.
- Ahmet Rıfat, *Lügât-i Tarihîye ve Coğrafîye*, Keygar Neşr., Cilt: I-VII, Ankara 2004.
- Ali Hilmi Dağistânî, *Fibrüstü'l-kütübi't-Türkiyye el-mevcûde bi'l-Kütübânâneti'l-Hidiviyye*, Matbaa-i Osmaniye, Kahire 1888.
- Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.
- Atlansoy, Kadir, *Bursa Şâirleri-Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri-*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- Atsız, M. Nihal, “İshak Hocası veyâ Ahmed Rızâî”, *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yay., Cilt: I-XX, Ankara 1972.
- Ayan, Hüseyin ve diğerleri, “XVII. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri-Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, Cilt: I-XIV, İstanbul 1987.
- Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniv. Bas., Erzurum 1981.
- Aydın, Ömer, *Türk Kelam Bilginleri*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay, Cilt: I-II, İstanbul 1997.
- Bilkan, Ali Fuat, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Akçağ Yay., Ankara 2002.
- Bloch, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale*, Paris 1933.
- Danışman, Zuhuri, *Koçi Bey Risâlesi*, Kült. ve Turz. Bak. Yay., Ankara 1985.
- Dârul-Hilâfeti'l-Âliye, *İlmiye Sâlnâmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- Erdoğan, Kenan, *Nîyâzî- i Mısrî Dîvânı*, Ankara 2008
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, “Ahmed (İshak Hocası)”, *Türk Şâirleri*, Cilt: I-III, İstanbul 1936.
- Ergün, Mustafa, “Medreselerde Okutulan Dersler Ve Ders Kitapları”, *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon 1996, İnternet Erişimi: <http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm>, tarih: 22.09.2013.
- Es'ad, *Bahçe-i Safâ-Endûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü Nr. 185.

- Genç, İlhan, “Mevlevî Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, İzmir 1993.
- Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Klasik Dönem), Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2010.
- Gibb, E.J.Winkinson, Osmanlı Şiir Tarihi-I-II, (Terc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Gülgen, Hicabi, “Kentın Bir Sınır Alanı Olarak Bursa Mezarlıkları”, *Bursa Şebri'nin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Gaye Kitabevi, İstanbul 2008.
- Hâfız Refî', *Vahdet-nâme-Ahmed Efendi el-Meşbûr bi-İshak Hâcisi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1302.
- Heyet, *Fibrisü'l-mahtûâtı't-Türkiyyeti'l-Osmâniyyeti, el-Hey'etü'l-Mısrıyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb*, Kâhire 1992.
- İbrahim Râkım Efendi, *Vâkıât-ı Pir-i Râşen-Zamîr Hazret-i Mısrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bl. Yz. nr. 792
- İhsanoğlu, Ekmeleddin ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, IRCICA, Cilt: I-II, İstanbul 1997.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Nef'î, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kült. ve Turz. Bak. Yay., Ankara 1988.
- İshak Hocası Ahmed, *Vahdet-nâme-i Âlem-engîz*, Nuruosmâniye Kütüphanesi, Nr. 2649.
- İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefât-ı Dânişverân -Târib-i Bursa-*, Bursa 1302.
- Nühbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, AKMB, Ankara 1999.
- Kaplan, Mehmet, *Hayriyye-i Nâbî*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Kara, Mustafa, *Nıyazi-i Mısrî*, Ankara 1994.
- Kortan Tamer, Tunca, *Ne'izâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir 1997.
- Kösoğlu, Nevzat, “Onyedinci Yüzyıl-Tarih-”, *Başlangıcından Günümüze kadar Büyük Türk Klasikleri Tarib-Antoloji-Ansiklopedi*, Ötüken-Söğüt Yay., Cilt: I-XIV, İstanbul 1987.

- Kurnaz, Cemal, TATÇI, Mustafa, *Ümmî Sinân, Hayatı ve Şiirleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Limnili Şeyh Abdi-i Siyâhî, *Limni'de Sürgün Bir Velî-Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları*-, İstanbul 2010.
- Mehmed Sirâceddin, *Mecmu'a-i Şu'arâ ve Tezkiire-i Üdebâ*, Haz. Mehmed Arslan, Sivas 1994.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Cilt: I-VI, İstanbul 1996.
- Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyib, Ulemâ, Şuarâ, Müverribin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*, Keşişiyân Matbaası, İzmir 1324.
- Bursalı, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyib, Ulemâ, Şuarâ, Müverribin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*, Haz. M. Akif Erdoğan, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Yay., Cilt: I-III, Ankara 2000.
- Mehmed Tefvik, *Kâfile-i Şu'arâ*, İstanbul 1290.
- Mecmû'atü't-Terâcim*, İSAM Kütüphanesi M00108 nolu mikrofilm.
- Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKMB, Ankara 1991.
- Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkiire-i Safâyî (Nubbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Haz. Pervin Çapan, AKMB, Ankara 2005.
- Müstekim-Zâde, *Süleymân Sa'deddîn Efendi, Tuhfetü'l-Hattâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Öngören, Reşat, "İshak Hocası", *TDVİA*, Cilt: XXII, İstanbul 2000.
- Özkaynak, Kemal, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Türk Ocakları Aydın Şubesi Yay., Aydın 1944.
- Rado, Şevket, *Türk Hattatları-XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*-, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1984.
- Râmiz, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*, Haz. Sadık Erdem, AKMB, Ankara 1994.
- Sâlim Efendi, *Tezkiiretü's-Şu'arâ*, Haz. Adnan İnce, AKMB, Ankara 2005.
- Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşr., İstanbul 1999.

- Sevgi, Ahmed ve diğerleri, “İshak Hocası Ahmed Efendi”, *Ali Cânîp Yöntem’in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Sözlür Bas., İstanbul 1996.
- Sofuoğlu, Nesrin, *İshak Hocası Ahmed Vahdet-nâme-i Âlem-engîz İnceleme-Metin*, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.
- Şanal, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniv. SBE Dergisi*, S. 14 Yıl: 2003/1, Kayseri 2003.
- Şeyh Mehmed Şemseddin Mısıri, *Dildâr-ı Şemsî (Niyâzî-i Mısıri İzinde Bir Ömür Seyahat)*, Haz. Mustafa Kara - Yusuf Kabakçı, İstanbul 2010.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâik-ı Nu’mâniye ve Zeylleri -Vekayü’l-Fudalâ-*, Haz. Abdükadir Özcan, Cilt: I_V, İstanbul 1989.
- Tatçı, Mustafa, *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ Niyâzî-i Mısıri*, İstanbul 2011.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî-Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri-*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Cilt: I-II, Ankara 2001.
- Ulucan, Mehmet, “Niyâzî-i Mısıri’nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı”, *Fırat Üniv. SBE Dergisi*, S. 1, Cilt: 19, ss. 31-41, Elazığ 2009.
- Ünver, İsmail, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1986.
- Üzümeri, M. Ekrem ve diğerleri, “İshak Hocası Ahmed”, *Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara 1956.
- Yöntem, Ali Cânîp, “İshak Hocası Ahmed Efendi”, *Hayat Mecmuası*, S. 67, Cilt: III, Ankara 1928.